

**Ahlak Hakikat ve Kimlik -İslam Kelâmında Ahlak Problemi-
(Mehmet Evkuran, Araştırma Yayınları, Ankara, 2013)**

Muhammet Aydın*

“Ahlak problemi felsefeden teolojiye, psikolojiden sosyolojiye kadar pek çok disiplin tarafından ele alınan bir konudur. Bu konunun önemi; inanç, değer, davranış, akıl, irade, özgürlük, sorumluluk gibi insanla ilgili temel kavramları içermesinde yatmaktadır.” cümleleriyle kitabının Önsöz’üne başlar Mehmet Evkuran.

Kitap giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Yazar giriş kısmına başlarken ahlak-etik ayrımına temas eder. Etik, ahlak değil ahlak üzerinde felsefi düşüncedir. Ya da ahlak, gündelik hayatta davranışlarımızın genel ahlak hükümlerine ve yargılarına ne derece uygun olduğu ile ilgiliyken, etik bu hükümleri ortaya çıkaran sistem ve ilkelerle ilgilenir. Biri pratik alana diğeri ise teoriye bakar. Hemen ardından ‘ahlak ile ilgili önemli problemlerden birini hakikat tartışmaları oluşturur.’ derken eserin başında ahlak ile hakikatin yakın ve derin münasebetini kurar ve bunu şöyle temellendirir: “Çünkü hakikat anlayışının ahlaki sonuçları vardır. Hakikat sorunu, düşüncelerimizin yanında değerler dünyamızı da yakından etkiler. Zamana ve mekana karşı direnen sabit değerlerin kabulü, insan zihnini daha baştan özcü bir felsefeye açar. Hakikate yani değişmeksizin kalan saf gerçeğe sahip olduğunu düşünen bir zihnin tarihe ve topluma bakışında bir yargılama arzusu daima öncülük eder.” (sh. 11)

Ahlakın insan hayatıyla iki temel amacı göze çarpar. İlki; *insanı yakalamak*, onunla ilişki ve temas kurmaktır. Zira insanla bağlantı kuramayan bir yaklaşımın, onda istenen düşünce ve davranışları oluşturması ve insanla ilgili hedeflere ulaşması mümkün değildir. İnsanla bağlantı kurmak, onun iç dünyasını, değerlerini, önceliklerini ve ihtiyaçlarını gözetmeyi, anlam ve huzur arayışında ona yardımcı olmayı gerektirir. Diğeri ise *insanı geliştirmektir*. Bu, insanı olduğu gibi kabul etmemek ve onu geliştirmek, yüceltmek, daha üstün değerlerin ve ilkelerin dünyasına taşımak ideali üzerine kuruludur. Esasen ahlak, insana yaklaşırken bile bir amaç ve ideal taşır. İnsanı içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal durumdan alıp ileriye götürmek ister. Yazarın gelmek istediği yer de burasıdır: “Ahlak, bir değişim ve dönüşüm talebiyle kendini sunar.” Çünkü ahlaka duyulan ihtiyaç, bireysel ve toplumsal ilişkileri yöneten sistemin yanlışlığı ya da en azından yetersizliği algısından beslenir.

Öte taraftan ahlak, tamamlanmış bir sistem değildir. Ucu açık ve sürekli gelişmektedir. Ahlakı oluşturan idealler ile tikel durumlar arasında sürekli olarak bir bağ kurma zorunluluğu onun dinamik işleyişini oluşturur. Ne var ki, bu dinamizmi sağlayacak zemin insanın özne olduğu kabulünden geçmektedir. “İnsanın kendi eylemlerinin sahibi ve faili olduğunu bilmesi, ahlaki sorumluluğunun bilincine varması açısından büyük önem taşır. Kendi istek, irade, davranışları sonucu ortaya çıkan eylemlerin tüm sorumluluğunun yine kendine ait olduğunu fark eden insan her şeyden önce ahlaki bilinç oluşturma zorunluluğunun başkasında değil kendi üzerinde

* Öğretim Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD, maydin@gumushane.edu.tr

bulduğunu fark eder. Her eyleminde ahlaki bilinç ile ahlaki eylem arasındaki derin ilişkinin hakkını vermek zorunda olduğunu, bunun kaçamayacağı ya da devredemeyeceği bir görev olduğunu anlar. Bu açıdan ahlaka dair gerçekçi bir yaklaşımın öncelikle insanın ontolojik olarak gerçekten de var olduğunu, ona verilen yapısal özelliklerin onu *özne* yapmaya fazlasıyla yettiğini ilan ederek yola çıkması gerekir.” (sh. 15-16)

Kitabının birinci bölümünde İslam düşüncesinde ahlak probleminin teorik çerçevesi çizilmekte ve bu çerçeveyi oluşturan problemler tartışılmaktadır. İslam Kelamında varlık, bilgi ve değer bağlamında ekoller tarafından öne sürülen görüşler eleştirel açılardan değerlendirilmektedir.

Birinci bölüm *‘Teori: Hakikat, Bilgi ve Ahlak’* başlığıyla yer almaktadır. Bölümde yer alan konuları ve üzerine inşa edilen düşünceleri bütünsel görmek adına alt başlıkları vermek faydalı olacaktır:

1.1. Hakikat ve Yöntem, 1.2. Hakikat ve Varlıkbilim, 1.3. Sufi Teoloji ve Hakikat, 1.4. Hakikati Kuran Unsurlar

2. Evrensellik Problemi,

3. Toplumsal ve Siyasal Disiplinin Kurulması,

4. Yol Kavramı ve Ahlaki Sorumluluk.

Hak kavramı Kur’an’i bir terimdir. Hak, her şeyden önce Kur’an’da Yüce Allah için kullanılan isimlerden biridir. Allah’ın hak olması, tüm varlığa anlam kazandıran temel unsur olmasındadır. Yaratan, düzenleyen ve koruyan Allah fikri olmaksızın evreni değil açıklamak ve anlamlandırmak, onun varlığını kabul etmek bile imkansızlaşır. Durum böyle olunca Allah’ın bildirdiği din doğru, gerçek, isabetli olan tek yoldur. Bu anlamda “O, müşrikler hoşlanmasalar da dinini bütün dinlere üstün kılmak için Rasulunu hidayet hak din (dinu’l-hak) ile gönderendir.”¹

Yazara göre iman sadece yaratıcıyla ilişkili bir kavram değildir. Sosyal alana, insanlara ve ahlaka uzanan tarafları vardır. İmanı yoğunluk ve genişlik boyutlarıyla ele alır. Şöyle ki, insanın bir deneyimi olarak iman, yoğun olduğu kadar geniş bir alana yayılmıştır.

Yoğunluk insanın Allah ile olan ilişkisini niteler. İman sayesinde insan, Allah’ın karşısında kendini önemli hisseder. Çünkü Tanrı’nın muhatabıdır. Ayrıca diğer varlıklardan farklı olarak Tanrı’nın kendisine farklı özellikler yüklediğini ve bunun da onu sorumlu bir varlık yaptığını fark eder. Diğer yandan genişlik insanın tarihsel ve toplumsal yaşamıyla ilgili bir nitelemedir. İnsan yaşarken hissettiği ya da dokunduğu her varlıkla imanın ona kazandırdığı perspektifle ilişki kurar. Bu durum, imanın içsel ve mahrem bir deneyim olmaktan çıkarak görünür hale gelmesine ve toplumsallaşmasına yolaçar. (sh. 54)

¹ Bkz. Tevbe, 9/33.

Evkuran'a göre İslam'ın hakikat algısı ile ahlak öğretisi arasında sıkı bir bağ vardır. Ahlak anlayışı hakikat algısının üzerinde gelişir. Hakikat/hak ve sıdk/doğruluk kavramları arasındaki ilişki, insanın hayatına anlam ve yön kazandıran bir çerçeve ortaya koyar. Sıdk yani doğru olmak, doğruyu söylemek öncelikle kişisel bir erdemdir. Ancak doğrunun dile getirilmesinden söz edebilmek için hakikatin bilinmesi gerekir.

Bu aşamada hakikat kavramıyla ilgili iki temel özellik öne çıkmaktadır: ilk olarak hakikat, her türlü şüphe ve yalandan uzak, kesin doğru olan ilkedir. O sadece soyut düşünsel bir ilke değildir. Varlığın da kaynağını ve varacağı yeri ifade eden ontolojik bir makamı ifade eder. Bu nedenle İslam öğretilerinde Allah hem bilginin hem de varlığın kaynağıdır.

Hakikat kavramının ikinci anlamı, ilk anlamı ile olan gerilimli bir durumu ifade eder. Hakikat insanla buluşması gereken, insana ulaştırılması gereken bir değerdir. Eğer Allah, varlığın kaynağı ve nedeni ise, insanın Allah kavramıyla tanıştırılması beklenir. Zira her şeyden önce hakikat/hak, yaratma ve düzenleme gibi eylemlerle iradesini açığa vurmuştur. Açığa vurulan irade ise başka varlıklar için özellikle akıl ve irade sahibi olanlar için ilginin ve akletmenin konusu olur. Bununla hakikat, akıl sahibi bir varlık olan insanın bilgisel ve diğer zihinsel yeteneklerine sunulmuş yani hakikat aktüelleşmiştir.

Allah kavramı İslam'da hem ontolojik hem de bilgisel anlamda hakikatin kaynağını ifade eder. Yine Kur'an açısından Allah-insan ilişkisi sadece ilk yaratmaya indirgenemeyeceğine göre ilişkide süreklilik vardır. Bu süreklilik bizzat Allah'ın insana duyduğu ilginin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Allah-insan ilişkisi sorumluluk temelinde kurulurken, zorunluluk alanından özgürlük ve sorumluluk alanına geçiş yaparız.

Yazara göre hakikat konusunda insanların tarih boyunca içine düştükleri en büyük yanılgı, 'seçilmişlik' yanılsamasıdır. Seçilmişlik, diğer bir anlatımla hakikati kendi mülkü görme ve sahiplenme duygusu, Kur'an'da geçmiş dini toplumlarda rastlanan en tipik hastalıklardan biri olarak gösterilir. Seçilmişlik yanılsamasının sosyal ve siyasal alandaki yansımaları ve sonuçları ağır olmaktadır.

Seçilmişlik fikrinin bir toplumu götüreceği nokta, diğer insanlardan üstün ve farklı olduğu sanısıdır. Kendilerini Tanrı'nın halkı, dostları, çocukları vs. gören İsrailoğulları örneğinde bu ibret verici durumu gözlemlemek mümkündür. Tanrı tarafından özel olarak seçildiğini düşünenlerin insanlar ile ilişkileri sorumluluk, dürüstlük ve hukuk üzerine değil, sömürme ve tahakküm üzerine kurulu olacaktır. Gerçekten de öncelikle Kur'an'ın tanıklığı ardından da tarih boyunca açıkça gözlemlendiği gibi Yahudi ve Hıristiyanların kendilerinden olmayanlarla olan ilişkilerinde bir adalet, hukuk ve dürüstlük ilkesi tutturmakta oldukça zorlandıkları fark edilir. Bunun en başta gelen nedeni, teolojik açıdan seçilmişlik fikrinin politik ve toplumsal alana yansımalarıdır. Kendileri ile aynı inancı paylaşmayan ya da daha çarpıcı

olmak üzere farklı inanç ve ırktan olan toplumlara karşı kendilerini hukuksal anlamda bir sorumluluk içinde hissetmemeleri² de bu çarpık fikrin bir sonucudur.

Birinci bölümü şu tespit ve teklifle bitirmektedir: İnsanın yapısal özelliklerine ve amacına, vahyin mesajına ve anlamına uygun bir teolojik anlayış öncelikle gerçekten de insanın ayrı ve özerk oluşunun ontolojik kabulüne dayanacak; diğer yandan da bu özerkliğin sorumluluk ilkesiyle ilgisini ilan ederek onu ahlaki zemine bağlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında ahlak sorunu, bir değerler sorunu olmaktan önce temelde ontolojik bir problem olarak karşımıza çıkar. (sh. 184)

İkinci bölüm ise '*Uygulama: Hakikat, Kimlik ve Ahlak*' başlığıyla yer almaktadır.

Bu bölümdeki alt başlıklar ise şu şekildedir:

1. Kur'an'da Zihinsel ve Ahlaki Eğitim,
2. Bir Ahlak Sorunu Olarak Tanrı-İnsan İlişkisi,
3. İslam Düşüncesinde Nedensellik Problemi,
4. Ahlak-Ahlakçılık Gerilimi,
5. Tarih Kimlik ve Hakikat Ekseninde Kerbela Sorunu,
6. Kimlik ve Hakikat Arasında Kelam Düşüncesi.

Kur'an'da insanla ilgili kullanılan iki kavram bize insanın ontolojik ve toplumsal doğası hakkında önemli ipuçları verir. Bunlar *fitrat ile ahlak*'tır. Farkı şudur. İnsan kendi fitratını değiştiremez ama ahlakını değiştirebilir. Fıtrat, insanın güç ve sorumluluk alanının dışında kalan sabiteler alanını ifade ederken, ahlak insanın yapıp ettiklerinden oluşan dinamik bir alana işaret eder. Ve ahlakın ilk ve son konusu insandır. Ahlak bağlamında özne de nesne de insandır. Ahlak sözcüğünün insan için kullanılmasının taşıdığı en yüksek ima, insanın değişebilir, eğitilebilir aktif bir varlık olmasıdır. Eğitim insanda bulunan değişebilir, değiştirilebilir öğeler üzerinde durmaktır. Ahlak ile eğitim arasındaki sıkı bağ da işte buradan kaynaklanır.

Kur'an'da bireye ve topluma dönük güçlü bir eğitim politikasının izleri görülür. Kur'an sadece bir dua ya da ilahi kitabı değildir. Ayrıca onun yegane amacı bilgilendirmek de değildir. Doğru bilgilendirmenin yanında doğru inanç ve doğru davranışın da ortaya çıkmasını sağlamaya çalışan etkin bir yöntem hissedilir. Kur'an'ın muhatapları açısından bakıldığında insandan, sadece anlamaya çalışan değil aynı zamanda kendini arındırmayı amaçlayan bir duyarlılık beslemesinin talep edildiği fark edilir. Kur'an'ı anlamak demek zihinsel düzeyde onun ne söylediğini kavramakla sınırlı değildir. Anlamak bağlanmayı ve onun hayatımızda aktüel olarak fiilen birleşmesini gerektirir. (sh. 191)

Tanrı tasavvurlarımızın orada ve sadece O'nınla sınırlı kalmadığı not edilmelidir. İnsanların Tanrı karşısında geliştirdikleri tutumlar, onların dünyaya ve

² Bkz. Âl-i İmran, 3/75.

topluma dönük tutumlarının da anahtarını verir. Çünkü inanç dünyamızın odağını oluşturan, buradan genişleyerek değerlerimizi ve düşünsel dünyamızı şekillendiren kurucu etken, yaratıcıya dair fikirlerimizdir. Dindarlık biçimleri de bu temele dayanır. Otoriter, özgürlükçü, çatışmacı ya da barışçıl dindarlık modellerinden her birinin temelinde farklı bir Tanrı anlayışı bulunur. Bu neden önemlidir? Şundan ki, Tanrı tasavvuru, Tanrı'nın bizatihi kendisi değildir. Tanrı tasavvuru, vahiyden öğrenilen bir şey olduğu kadar aynı zamanda insan tarafından kurgulanan bir şeydir. Bu farkın altını çizmek için yazar *din* ve *tedeyyün* kavramlarını istihdam eder.

Teoloji ile Felsefenin metodolojik açıdan önemli farkına temas eder. Teoloji dinin amaçlarına uygun olarak varlıkları ayırmayı değil birleştirmeye, aralarındaki ilişkiyi sağlamlaştırmaya çalışmalıdır. Tevhid (Birleştirmek) aynı zamanda bir yöntemdir. Tanrı'yı, insanı ve doğayı birbirlerinden ayrı varlıklar olarak incelemek felsefenin amaçlarıyla ve yaklaşımıyla uyuşabilir. Ancak bunlar arasında bağlar kurmak isteyen dinsel öğretiden soruludur. Tanrı, insan ve doğayı bizatihi varlıklar olarak tanımaya çalışmak, eğer bunlar arasında bir ilişki kurulmayacaksa teolojik açıdan büyük problemler doğurur. Nitekim İslam düşünce geleneğinde Kelam ve Felsefe kitaplarında Allah-insan-tabiat arasında bir ayırım koyma eğilimi belirgindir.

Önemli ahlak soru/nlarını gündeme taşıyan Evkuran için ahlaki alanda yenilenmeyi başarmak için bireyi öne çıkarmak elzemdir. Bunu bireyin toplumsal, ideolojik ve tarihsel olarak belirlendiğini unutmadan yapmalıdır. Bireyi temel almanın stratejisi şudur: Toplumsal sorunların bireydeki karşılıklarını, bireyin zihin ve duygu dünyasında yarattığı sorunları daha çok ciddiye almak gerekir. Burada durum dili ile konuşmak ve hakikat dili ile konuşmak arasındaki fark ayırıcı niteliğe sahiptir. (sh. 240)

İslam dünyasında özgün bir etik anlayışın oluşturulmadığını düşünen Evkuran'a göre müslüman dünyada yaşanan ahlak krizinin temel nedeni, yüksek ahlak ilkeleri ile günlük yaşamımız ve sıradan davranışlarımız arasında bir ilgi kurmakta zorlanmamızdır. Siyasi alanın hakimiyetini genişletmesinin sakıncalarını Evkuran'dan takip edelim: Siyasetin toplumda işgal ettiği alan, modern öncesi toplumlarda daha sınırlıydı. Buna karşılık sivil toplum, ticaret, ilim, ekonomi, sanat, edebiyat vs. daha genişti. Bu nedenle saydığımız bu alanlarda İslam'ın öngördüğü ahlaki öğretiden en güzel örneklerini vermiştir. Ancak modern dönemle birlikte siyasetin toplumsal ve bireysel hayat üzerindeki kapsayıcı ve belirleyici etkisi önceki çağlarda görülmemiş oranda arttı. Bunun bizi getirdiği nokta ise sivil ahlakın zayıflaması, daralması ve yok olmasıdır.

Son kısımlarında ise söz konusu edilen problemlere çözüm önerileri sıralanmaktadır. İlk küllî ilim olarak Kelam'dan beklenen görev, Kelam Tarihini yüceltmek yerine hakikat ve hikmet sevgisini yüceltmek; *çoktan iman etmiş* olanın yerine *iman eden ve kendini yenileyen* insan modelini ortaya çıkarmak olmalıdır. Diğer yandan klasik 73 fırka söyleminin hem teolojik hem de tarihsel olarak içerdiği yanlışlıkların farkına varılmalıdır. İslam düşüncesinde ortaya çıkan hakikat arayışlarını hak ve batıl fırka cenderesinden okumaya çalışmak, gerçeğe karşı haksızlıktır.

Gerçek bir teolojinin görevi, insana karşı yine insanı savunmaktır. Bunu nasıl yapabilir? Yabancılaşmış, kendini aldatan, hakikat oyunları oynayan ve sahte mutluluklarla oyalanan insana karşı hakikati arayan insanı öne çıkararak yapar.

Dinin dile getirdiği mesajın kuşatıcı ve hâlâ geçerli olduğuna inanıyorsak kimliklerin baskısına boyun eğmek yerine hakikatin peşinde koşmak ve güncelleştirmek zorundayız. Bunun yapılabileceği en uygun zemin, Kelam'dır. Ancak Kelam'ın da kendi tarihi birikimi ile yüzleşmesi, ağırlıklarından ve hatalarından kurtulması, dini hakikat ile arasındaki ilişkiyi yeniden gözden geçirmesi gerekir.

Sonuç olarak İslam düşünce geleneğinde ahlak, hakikat ve kimlik kavramları üzerinde genel bir panorama çizilmekte, sorunlara, imkanlara temas edilmekte ve ardından çözüm teklifleri sunulmaktadır. Yalnız sorunlara işaret etmekle yetinilmeyip ve halen çözüm bekleyen sorunlarımıza kendi zaviyesinden temas etmesi ve çözüm teklifleri önermesi çalışmanın önemini artırmaktadır.

Haddizatında *Ahlak, Hakikat ve Kimlik* kavramları medlülleri ve çağrışımları itibariyle oldukça kapsamlıdır ve içerdiği sorunlar açısından ağır ve riskli alanlardır. Evkuran Hoca kendi önerisi olan Kelam tarihi ve geleneğiyle yüzleşmeyi bizatihi kendisi denemektedir. Bu alanda tabi ki söylenecek söz/kelam tüketilmiş değildir. Belki de bu çalışma ahlak metafiziğine dair önemli bir mukaddime niteliğindedir ve kendinden sonraki çalışmalara istikamet ve hız verecektir.

Kitap yapısı gereği soyut ve metafizik karakterdeki konuları olabildiğince somutlaştırması, insanın gündelik hayatıyla ve ilgileriyle doğrudan temasını kurması yönüyle de açıkçası sadece ilahiyatçıların değil; hayata, varlığa ve varoluşa anlam verme arayışında olan tüm okur kitlesine hitap edecek bir genişliğe sahiptir.